

PSYCHOLOGIE U NÁS A JINDE

JOSEF VÁŇA

Zesnulý profesor Váňa, který byl v posledních desetiletích významným představitelem naší socialistické pedagogiky, patří první a delší částí svého životního působení do dějin české psychologie.

Narodil se 31. 8. 1899 v Praze, kde vystudoval reálné gymnasium (1918) a filosofickou fakultu; 1922 zde dosáhl hodnosti doktora filosofie. Na jeho příklon k psychologii a další vývoj měl velký vliv Vilém Forster. Forster k nám vnášel zvláště podněty psychologie francouzské a anglosaské. Snažil se kromě teoretické a popularizační činnosti o vědecky podloženou aplikaci psychologie. V Psychotechnickém ústavu Masarykovy akademie práce, jehož byl Forster prvním ředitelem, se Váňa stal brzy po vystudování (1923) asistentem. Jednoroční stipendijní pobyt v Paříži (1920—21) a tříměsíční pobyt v Londýně (1926) v něm posílil orientaci, kterou hlásal Forster. Forster, o jehož teorii barevného vidění Váňa podrobně referoval a jemuž věnoval vděčný jubilejní článek (1932), byl člověk plný fantazie se sklonem k teoretickým konstrukcím. Váňa naproti tomu zdůrazňoval v psychologii objektivní přesnost a převzal proto z anglosaské psychologie metodu testů s pečlivým statistickým zpracováním. Forster sice význam statistiky plně respektoval, ale vytváření a aplikace nových ideí mu bylo bližší, než podrobné exaktní propracovávání. Oba však měli stejný zájem o aplikaci psychologie. Filosofickým východiskem obou byl pozitivismus. Forster jej později chápal v subjektivně idealistickém smyslu. Váňa, jehož přednáška o Comtovi ve Filosofické jednotě „Positivismus a psychologie“ vyšla jako brožura (1925), si vzal z pozitivismu úctu k faktům a onu nechuť k spekulativnímu zobecňování, která bývá mylně prohlašována za všeobecný rys pozitivismu vůbec, ačkoliv nebyla znakem pozitivistických filosofů, nýbrž mnoha pozitivistických vědců. Introspekce je mu metodou, bez níž by psychologie neměla vůbec předmět, ale zákony duševních jevů mohou být nalezeny jedině v neurofyzilogii a studiu chování. Psychologie je vědou přírodní. V knížce „Psychotechnika“ (1926) vložil populárně teoretické a metodologické základy použití psychologie v praxi. Téhož roku přešel do Elektrických podniků hlavního města Prahy, kde vybudoval malou, ale efektivní psychologickou laboratoř, jejíž byl přednostou až do r. 1945. O metodách a později o kontrolovaných výsledcích této laboratoře referoval na dvou mezinárodních psychotechnických kongresech (1927 v Paříži a 1934 v Praze). Laboratoř se zabývala výběrem a dalším sledováním řidičů tramvají. To byl úkol úzký a zatěžoval Váňu množstvím rutinní práce. Jeho psychologické zájmy byly mnohem širší. Věnoval se zároveň expertní činnosti v poradenství pro volbu povolání. V letech 1929—1939 byl vedoucím psychologem Ústředí poraden pro volbu povolání. Vypracoval vlastní „Hromadnou zkoušku inteligence“, která sloužila jako diagnostická pomůcka v Elektrických podnicích i pro Ústředí poraden i ve Váňově výzkumu. Teorie inteligence a praktické využití inteligentních testů byly jedním z dlouhodobých zájmů Váňových. R. 1933 vyšla jeho kniha „Měření inteligence I.“, ve které jak historický úvod, tak kapitoly o užívaných testech (Binet-Simon a jeho revize, hromadné testy inteligence a testy jiných schopností) ukazují rozsáhlou znalost metod; jejich kritické hodnocení v závěru naznačuje teoretické problémy, jež mají být řešeny statistickou analýzou. Na též rok ohlášený druhý díl nevyšel. Počátky užití psychologie v praxi se sice podle Váňi nevyznačovaly teoretickou přesností, ale dospělo se z podnětů praxe k teorii testů inteligence, k statistické metodě, která nahrazuje subjektivní abstrakci vyvozením společného faktoru podle Spearmana (1932). Dodnes platným způsobem ukázal Váňa prognostickou převahu testů inteligence nad školním prospěchem (1936). Jiné diagnostické metody nedosáhly tenkrát toho stupně spolehlivosti a validity, který by jej uspokojoval. Referoval o vyšetřování citové vzrušivosti pomocí psychogalvanického reflexu (1927) a sestrojil stručný test „intro-extraverse“ (1934). Otázky validity a konstrukce testů byly předmětem jeho zájmu i později (1940, 1948).

Poradenství se u nás vyvíjelo od r. 1920 (viz zpráva o činnosti Ústředí poraden pro volbu povolání z roku 1930). V roce 1931 existovalo 24 okresních poraden, které byly řízeny Ústředím. Vodítkem poradců byla především kniha Lancová, Říha, Stejskal, Šeracký: „Správná volba povolání“ (1924). Váňa, který převzal psychologické vedení po odchodu Šerackého do Psychotechnického ústavu (1928), shledal, že dosavadní diagnostika nemá dost hluboký základ. O psychologických metodách, které vybral pro poradny, informoval stručně ve Zprávě psychotechnické zkušebny pražské poradny (1929). Na

4. sjezdu poradců a pracovníků poraden pro volbu povolání 1929 požadoval, aby psychotechnické zkoušky byly založeny na teoretickém psychologickém poznání a aby byl prováděn rozbor případů, které se v povolání osvědčily, a zejména těch, které se neosvědčily. Proti prof. Chlupovi hájil zásadu, že diagnostické poradenské pomůcky musí být objektivní. Zjištění stupně inteligence (resp. IQ) je podle jeho názoru první věcí pro odpovědnou poradu o volbě povolání. Důkladněji než dřívější psychologové v Ústředí provedl revizi případů vyšetřených v pražské poradně. Uveřejnil revizi pražských případů z roku 1928 a 1929 po jednom roce od porady. Je to podrobný rozbor (1929 s A. Vohryzkovou), který ukazuje, v jaké míře se uchazeči řídili radou poradny, a jak ti, kteří se jí neřídili, měli již v prvním roce učebního poměru leckdy neúspěch buď pro nízkou inteligenci, nebo z jiných důvodů, „mravních“; tyto vedly nejčastěji k propuštění u doporučených. U zdravotně nedoporučených posluchačů se zatím ještě poruchy zdraví neukázaly.

Mnoho času věnoval Váňa kritice literární činnosti univ. prof. Šerackého, který se dostal na universitu na základě neuváženého doporučení Fr. Krejčího. Nedostatků vlastních tvůrčích schopností pak čelil využíváním duševní práce jiných, kteří však se obávali tuto skutečnost veřejně dosvědčit. Váňa dokazoval jeho plagiátorství na jeho učebnici, kde ovšem kompilace bývá běžná. V soudním sporu uzavřeném již ve stínu okupace byl Váňa (spolu s Příhodou aj.) donucen přistoupit na smír a placení nákladů sporu. Šeracký však brzy nato vážně onemocněl, obrátil se k náboženství a zemřel.

Již od r. 1937 se Váňa začal zajímat o didaktické výzkumy organizované doc. Příhodou, nejprve při šetření o početních znalostech žactva. V r. 1944 uveřejnil společně s J. Langerem „Výzkum učební látky z fyziky na škole národní“ a účastnil se koncem okupace přípravných prací ke zřízení Výzkumného ústavu pedagogického. Stal se roku 1945 jeho prvním ředitelem. Kromě článku z r. 1948 a překladu dvou článků Wallonových publikoval další práce již jen z oboru pedagogiky. Z období činnosti ve Výzkumném ústavu pedagogickém uveřejnil práci „Výzkum mluvní pohotovosti žáků ve vyšších třídách národních škol“ (společně s J. V. Bečkou 1948).

Již před válkou přednášel psychologii na Vysoké škole obchodní (1933–39) a na Vysoké škole studií pedagogických, kterou organizovalo učitelstvo, jemuž buržoazní stát neposkytl vysokoškolské vzdělání. Na pedagogické fakultě University Karlovy konal Váňa přednášky a semináře od jejího založení v r. 1946 a přešel na ni později (1949) jako profesor pedagogiky. Zde byl i děkanem a pak rektorem nově vzniklé Vysoké školy pedagogické. Od r. 1956 pracoval v Pedagogickém ústavu J. A. Komenského. Po odchodu akademika Chlupa do externí spolupráce se stal r. 1961 jeho ředitelem. V této funkci mimo jiné připravil půdu pro založení samostatného psychologického ústavu Československé akademie věd. Nejvýznamnější z jeho četných pedagogických publikací je článek „O metodologických problémech v rozvoji pedagogické teorie“ (1962). Na svou práci v pedagogice, ať už šlo o publikace či spíše organizační činnost, vynakládal mnoho energie, pokud mu síly stačily. Nepřestával pracovat ani během svého posledního onemocnění. Zemřel 7. září 1966.

V první polovině své činnosti neměl Váňa příležitost projevit své schopnosti organizační a uplatnit sklon k veřejnému působení tak jako v polovině druhé, kdy se věnoval pedagogice. Byl předsedou Mezinárodního výboru na ochranu dětí a pěstoval rozsáhlé mezinárodní styky pedagogické. Přejedem k pedagogice vstoupil do oblasti, kde bylo nesnadné uplatnit exaktní metody, které v psychologii propracovával a s úspěchem aplikoval. V posledních letech však měl opět příležitost podporovat jejich rozvoj. Metoda sama by nepřinesla plodné výsledky, kdyby nebyla spojena s jeho schopností vystihnout to, co je podstatné. Přestože Váňovy psychologické studie jsou věnovány dílčím otázkám, ukazují celkový rozhled v psychologii a přislíb dalších výzkumů, který nebyl splněn. Úsudky různých osob o Váňově povaze jsou rozpornější, než to obvykle bývá. Měkkost jevící se v srdečnosti a lidské přístupnosti byla patrna i v jeho podléhání vlivům. Proti tomu se útočně na venek projevovaly jeho kritické sklony, které však obracel i proti sobě samému. Ve volbě cílů byl někdy příliš ovlivněn vnějšími požadavky. K rozvoji české psychologie přispěl zejména ve své době, ale přesnost jeho prací jim dává cenu, která trvá ještě dnes.

Vlad. Tardy

Seznam psychologických publikací dr. J. Váni

- Psychologie mythu. Kmen, IV, 1920. Str. 388—392.
- O citu a jeho poměru k obsahové i motorické stránce dějů psychologických. Česká mysl, XXI, 1925. Str. 30—41, 97—109.
- Positivismus a psychologie. Praha, 1925, str. 29.
- Forstrova teorie barevného vidění. Česká mysl, XXX, 1925. Str. 228—236.
- Psychologie česká v letech 1918—1923. Ročenka pedagogická a školská, V, 1918—1923. Str. 24—25.
- Psychotechnika. Praha, 1926. Str. 118.
- Methody psychotechnického výběru dopravních zaměstnanců. Věstník Svazu čs. měst, XV, 1927, č. 6.
- Vyšetřování citové vzrušivosti pomocí reflexu psychogalvanického. Vojenské zdravotní listy, II, 1927.
- L'intelligence générale et l'aptitude au service de wattman. IVe Congrès international de psychotechnique, Paris, 1927.
- Le Service psychotechnique dans les Etablissements d'Électricité et de Tramways de la Ville de Prague. Actes du IIIe Congrès International pour l'Organisation scientifique du Travail, Rome, 1927.
- IV. Mezinárodní konference pro psychotechniku v Paříži 1927. Česká mysl, XXIV, 1928, str. 55—60.
- Praktická psychologie. Sborník ku počtě Fr. Krejčího, Praha, 1929. Str. 86—92.
- Hromadná zkouška inteligence. Praha, 1929.
- Racionalisace z hlediska psychologie. Racionalisace, vědecká organizace a otázka sociální. Publikace sociálního ústavu Čs. republiky, č. 48, 1930. Str. 105—115.
- Revise případů vyšetřených v pražské poradně pro volbu povolání v r. 1928. Zpráva o činnosti Ústředí poraden pro volbu povolání za rok 1930, Praha 1931. Str. 12—35.
- Revise případů vyšetřených v pražské poradně pro volbu povolání v r. 1929. Zpráva o činnosti Ústředí poraden pro volbu povolání za rok 1931. Praha 1932. Str. 31—46.
- Od hypostazování pojmů k analytickému určení elementárních faktorů v psychologii. Česká mysl, XXVIII, 1932. Str. 20—24.
- Vilém Forster. Česká mysl, XXVIII, 1932. Str. 74—78.
- Psychotechnika. Encyklopedie výkonnosti II, Praha, 1932. Str. 267—276. (Též zvl. otisk.)
- Výběr žákyň Státní ošetrovatelské školy pomocí inteligenčních testů. Česká mysl XXIX, 1933. Str. 14—22.
- Měření inteligence. Praha 1933. Str. 252.
- Zjišťování povahových vlastností. Zpráva o činnosti Ústředí poraden pro volbu povolání v Praze, 1933. Str. 25—29.
- Člověk spotřebitel. Encyklopedie výkonnosti I, 1934. Str. 541—554.
- Dopravní nehody na elektrických drahách ve vztahu k pracovní době zaměstnanců. Psychotechnická ročenka, Praha 1934. Str. 68—76.
- Test intro-extraverse. Psychotechnická ročenka, Praha 1934. Str. 22—34.
- Les résultats des recherches sur la susceptibilité aux accidents. Extrait des Comptes rendus de la VIIIe Conférence Internationale de psychotechnique, Prague, 1934. Str. 293—302.
- Zkouška inteligence a prospěch žáků na střední škole. Psychotechnická ročenka II, Praha, 1936. Str. 40—66.
- Sociální theorie inteligence. Česká mysl, XXXII, 1936. Str. 93—99.
- Literární činnost dr. F. Šerackého. Praha 1938. Str. 94.
- Přezkoumání způsobů literární práce F. Šerackého. Praha 1939. Str. 49.
- Psychologická stránka při výchově dorostu. O výchově dorostu. Studijní knihovna Ústavu pro národní výchovu, sv. VIII, Praha 1940. Str. 28—36.
- O příčinách klamného vztahu mezi obtížností a validitou testových úkolů. Statistický obzor XX, 1940. Str. 363—392.
- Ekvivalence a ekvalisace alternativních testů. Pedagogická revue, II, 1948. Str. 209—225.